

УДК 94(477) «1830/1880»

О. В. Дмитренко

**ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СХІДНОЇ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ НА
ЗАРОДЖЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ 80-х рр. ХІХ ст.**

Стаття присвячена історичному і соціально-економічному розвитку Східної Катеринославщини від найдавніших часів до промислового періоду в 60-80-х рр. ХІХ ст. Найбільша увага приділяється

аналізу причинно-наслідкових зв'язків заснування першого учбового закладу по підготовці професійних кадрів для вугільної промисловості – гірничого училища ім. С. С. Полякова.

Ключові слова: Східна Катеринославщина; Бахмутський уїзд; села Зайцеве та Залізне; шахти-«дудки»; С. С. Поляков; Курсько-Харківсько-Азовська залізниця; П. М. Горлов; «Товариство Південноросійської кам'яновугільної промисловості»; Корсунський рудник; Копь № 1; перше гірниче училище; штейгер.

Статья посвящена историческому и социально-экономическому развитию Восточной Екатеринославщины от древнейших времен до промышленного периода в 60-80-х гг. XIX ст. Наибольшее внимание уделяется анализу причинно-следственных связей основания первого учебного заведения по подготовке профессиональных кадров для угольной промышленности - горного училища им. С. С. Полякова.

Ключевые слова: Восточная Екатеринославщина; Бахмутский уезд; села Зайцево и Железное; шахты-«дудки»; С. С. Поляков; Курско-Харьковско-Азовская железная дорога; П. М. Горлов, «Общество Южнорусской каменноугольной промышленности»; Корсунский рудник; Копь № 1; первое горное училище; штейгер.

Article on the historical and socio-economic development of East Katherinoslav oblats from ancient times to the industrial period in the 60-80-ies of the XIX century. Most attention is paid to the analysis of causal relationships creation of the first educational institution for training professional personnel for the coal industry - mining College S. Polyakov.

Key words: Eastern Ekaterinoslavschine; Bahmutsky uyezd; village Zaitsev and iron; Mine "pipe", S. Polyakov, Kursk-Kharkiv-Azov Railway; P. Gorlov, "Society of South Russian coal industry; Korsunsky mine; Kop number 1 first mining school, butty.

Аналіз актуальності досліджень. Полягає в тому, що останнє десятиріччя характеризується новою хвилею інтересу до краєзнавчих досліджень. Це обумовлено інтенсивними економіко-політичними перетвореннями в нашому суспільстві, побудовою незалежної держави. Відкритість архівів, попит у читачів та доступність видавничої справи - все це позитивно позначилось на кількості краєзнавчих досліджень, зокрема і з історії населених пунктів Донеччини.

Мета статті. Визначається тим, що запропонована тема малодосліджена і особливо актуальна для краєзнавства. Адже досі ми не маємо написаної на належному науковому рівні синтетичної історії першого найстарішого учбового закладу по підготовці кадрів для вугільної промисловості Східної Катеринославщини – гірничого училища ім. С. С. Полякова.

Постанова проблеми. Сутність проблематики для вивчення даної теми полягає в тому, що і раніше робились поодинокі спроби, які повсякчас наштовхувались на відсутність у розпорядженні дослідника надійних масових джерел. Адже більшість суттєвих документів частіше за все знаходились і продовжують і зараз знаходитись за межами не тільки міста, області або регіону, а взагалі держави. Саме тому постала необхідність провести велику дослідницьку роботу з подальшим оприлюдненням не тільки історичних документів щодо самого міста, а й вивчення історії заснування і розвитку Горлівського технікуму Донецького Національного університету (гірничого училища ім. С. Полякова 1877 р.).

Історіографія. Обрана тема майже не вивчалась. До 100-річчя технікуму була випущена монографія «Горлівському індустріальному технікуму ім. К. А. Румянцева – 100 років» [3]. Також відомості про заснування училища опосередковано зустрічаються в Історії Горлівки в документах і матеріалах [1], в Історії Центрально міського відділення Промінвестбанку в межах жителя міста того часу [2]. Незначні відомості знаходяться в книзі, випущеній до 70-річчя Горлівської шахти ім. К. А. Румянцева [4].

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку історичної науки в Україні місцева історія нарешті здобула той рівень уваги, на який завжди заслуговувала. Варто зазначити, що саме останнє десятиріччя характеризується новою хвилею інтересу до краєзнавчих досліджень. Це обумовлено інтенсивними економіко-політичними перетвореннями в нашому суспільстві, побудовою незалежної держави. Відкритість архівів, попит у читачів та доступність видавничої справи - все це позитивно позначилось на кількості краєзнавчих досліджень, зокрема і з історії населених пунктів Донеччини.

Опубліковані видання на перший погляд складають доволі великий спектр – від наукових монографій з представницькою джерельною базою, виконаних відповідно до найновітніших тенденцій у розвитку історичної методології, до суто рекламних видань, де історична частина має лише підкреслювати «велич» сучасності (точніше – замовника).

Однак кількість публікацій не завжди відповідає їх якісному рівню, і цьому є одна причина – обмеженість джерельної бази, особливо стосовно тої проблематики, яка нещодавно вважалась непопулярною або ж взагалі закритою. Історики регіонів, міст і сіл проводять ду-

же ретельну дослідницьку роботу по збиранню та вивченню різноманітних письмових джерел. На жаль, дослідники зіштовхуються з проблемою повної відсутності або не якості знайденої письмової джерельної бази по історії такого міста, як, наприклад, Горлівка Донецької області.

Саме в цьому питанні склалась доволі дивна ситуація. З одного боку, в останні роки з'явилося чимало нових інформативних досліджень місцевих краєзнавців. З іншого, всі вони по більшості оперують давно відомими, передовсім опублікованими джерелами (це стосується саме історичної частина публікацій, бо їх власний величезний доробок у зборі та систематизації місцевого матеріалу, зокрема, усного, не викликає заперечень). Крім того, досі ми не маємо написаної на належному науковому рівні синтетичної історії міста, що охоплювала б всі сторони його життя на протязі всього його існування. А якщо поставити собі за мету дослідити і вивчити дрібніші теми, ніж історія міста такі як, наприклад, історія найстарішого учбового закладу по підготовці кадрів для вугільної промисловості Східної Катеринославщини, то це практично неможливо. Поодинокі спроби зробити це повсякчас наштовхувались на головну проблему - відсутність у розпорядженні дослідника надійних масових джерел. Адже більшість суттєвих документів частіше за все знаходяться за межами не тільки міста, області або регіону, а взагалі держави. Саме тому постає необхідність провести велику дослідницьку роботу з подальшим оприлюдненням не тільки історичних документів щодо самого міста, а й вивченням історії розвитку освітнього закладу, такого, як Горлівський технікум Донецького Національного університету (гірниче училище ім. С. Полякав 1877 року заснування).

Враховуючи вищесказане, виникає логічне запитання: чому саме Горлівка стала містом заснування першого технічного учбового закладу по підготовці кадрів для вугільної промисловості Східної Катеринославщини? Звернемось до історії.

Найбільш ранні сліди перебування людини на території Горлівки відносять до часів пізнього палеоліту (близько 40 000 років до н. е.), після чого культурний шар не переривався. На нашій землі є пам'ятки епохи міді-бронзи (кургани зрубної культури) і раннього залізного віку - скіфські артефакти V-IV ст. до н.е. Епоха раннього Середньовіччя представлена знахідками Салтівської культури і половецьких статуй. Після розгрому половців і Русі монголотатарами в 1240 р. територія Центрального Донбасу увійшла до складу Золотої Орди, а з 1449 стала північною околицею Кримського Ханства. Литовські і польські автори використовували для позначення цих земель термін Дике Поле. У XVI-XVII ст. наш регіон знаходився на рубежі впливу різних етнічних груп. Татари проходили тут під час нападу на слобідські і білогородські землі по так званій Кальміуській сакмі (дорозі),

запорожці проклали шлях на Дон й Азовське море, а з півночі до верхів'їв річок Бахмутки і Лугані заїжджали роз'їзди сторожових постів Московського царства. Піонерами заселення території сучасної Горлівки слід вважати запорожців, які і стали першими жителями двох найдавніших сіл (перші згадки про Байрак відносяться до 1696-1702 рр.).

В 1700 р. Донеччина увійшла до складу Московського царства, але вже в 1712 р. знову повернулася до татар. По Горлівським землям пролягла лінія кордону між Бахмутською провінцією і Кримським ханством (точніше, козацтвом, яке перебувало з 1709 р. під його покровительством). В 1734 р. січовики повернулись в російське підданство, хоча офіційно наш край перейшов до Російської імперії тільки після Белградського миру 1739 р. Землі майбутньої Горлівки стали частиною Кальміуської паланки Війська Запорізького. В 1769 р. більшість козацьких зимівників знищили татари в результаті останнього великого нападу, але вже через рік вони були відновлені. У 1770 р. на місці зимівника створили державну слободу Государевий Байрак, переселивши біглих з турецького підданства молдаван і сербів. Західна ж частина території сучасної Горлівки з 1771 р. увійшла до складу Барвінківської стінки - козацької адміністративної одиниці, створеної для захисту Запорізької Вольності від Російської експансії. Російсько-турецький мир в 1774 р. і ліквідація Запорізької Січі в 1775 р. завершили входження краю до складу імперії і відкрили етап державної колонізації. У 1776 р. на місці зимівників були сформовані державні села Зайцево і Залізне. Населення сіл склали запорожці, українські і російські селяни. Зайцево в 1785 р. отримало другу назву - Микитівка, на честь Микити Девятилова, переселенця з Курської губернії [2, с. 21-24].

З 1803-1807 рр. селяни Залізного і Микитівки почали добування кам'яного вугілля Щербинівської групи родовищ з так названих шахт - «дудок». Але індустріальний розвиток краю розпочався лише з виникнення залізниці.

Місто Горлівка веде своє літочислення з кінця 60 років XIX століття, коли відомий російський залізничний діяч і банкір Поляков Самуїл Соломонович вперше вніс кошти (інвестиції) в будівництво Курсько-Харківсько-Азовської залізниці, для чого взяв у царського уряду кредит в сумі 9 мільйонів карбованців з гарантією 5% чистого доходу на будівництво залізниці. При цьому до Державного банку був внесений завдаток в сумі 500 000 карбованців. До того ж російський купець першої гільдії Самуїл Соломонович Поляков, який повинен був будувати по концесії царського уряду залізну дорогу від Курська до Ростова, зобов'язувався відкрити і Азовський рейковий завод. Для втілення планів в 1869 році Поляков запросив для будівництва заводу завідувача гірською частиною Донської області О. І. Анти-

пова, ну а той в свою чергу фахівців-інженерів - металурга А. Ф. Мещерякова, знавця прокатної справи І. А. Тімма, а для влаштування кам'яновугільних копалень і рудників, П. М. Горлова. Останньому і було доручено визначити місце і почати будівництво вугільного рудника і залізниці. У 1868 р. Поляков С.С. заснував «Товариство Південноросійської кам'яновугільної промисловості» для належного контролю за справами [1, с. 14]

Наприкінці 1869 звільнений Військом Донським Петро Горлов був відправлений із Санкт-Петербурга в Бахмутський повіт до С. С. Полякова, який доручив йому вибрати відповідні поставленій задачі землі.

Горлов вибрав три відведення земель (вони належали селянам сіл Залізне, Зайцеве і Щербинівка), які повинні були викупуватись на правах відчуження. Царський уряд запропонував по 25 карбованців за десятину. Але С.С. Поляков, який розраховував спочатку отримати відводи з державних земель безкоштовно, на цю покупку не наважився. Таким чином ідея рейкового заводу згодом, коли компаньйони-інженери після суперечки пішли від С. С. Полякова, була відправлена у «довгий ящик». Зате Самуїл Соломонович схвалив іншу пропозицію Горлова - придбати ділянки землі селян села Залізного біля річки Корсунь недалеко від ст. Микитівка площею в 500 десятин - за ціною 70 карбованців за кожну. Ділянка відрізнялась надзвичайно багатими родовищами кам'яного вугілля, між пластами якого знаходились невеликі жили залізної руди. Звідси, власне, і пішла розвиватись Горлівка по-новому.

Пізніше інженер Горлов, який виїхав на деякий час в Макіївку до поміщика Івана Григоровича Іловайського (у того землі входили до складу Війська Донського), домігся свого призначення керуючим гірськими і заводськими справами «в дачах Зуївській та Макіївській» (там під його керівництвом в 1869-1871 рр. будується Макіївська вугільна копальня), займається в 1870 році гірською розвідкою в Таганрозі. І тільки 4 липня 1871 Комерційний радник С.С. Поляков, серйозно зацікавлений енергійним інженером, звертається до Департаменту гірських і соляних справ Петербурга і запрошує П.М. Горлова керувати розробкою кам'яновугільних копалень - як поблизу Микитівки, на Курсько-Азовської дорозі, так і поблизу ст. Каменської, на дорозі Воронежсько-Ростовській. Після приїзду П.М. Горлов відразу наполіг на першочерговому облаштуванні капітальних рудників з урахуванням досягнутого рівня науки і практики, що забезпечило б стійке постачання вугілля для транспорту, промислових і побутових потреб. Розрахунки показали можливість отримання значних прибутків. Поляков погодився. Проходка шахтних стволів, а потім і штреків почалась в серпні 1871 згідно «урочного положення для будівельних робіт», прийнятому в 1869 році. У 1872 році С. С. Поляков заснував «Товариство Південно-Руської

кам'яновугільної промисловості» з основним капіталом 1 млн. 700 тис. крб. Його першим директором став П. М. Горлов.

В свою орбіту Товариство залучило і деякі з сусідніх шахт, які позначались по мірі відкриття порядковими номерами. Фінансові можливості дозволяли удосконалювати технічне оснащення рудників. Через два роки і чотири місяці основні підготовчі роботи завершилися і Корсунський рудник запрацював. Копь № 1 могла видавати щодоби по 300 тонн вугілля. У 1875 році на копальні № 2 встановили електричний підйомник бельгійського виробництва в 120 к. с., який дозволяв видавати вантажі вагою в 1160 кг з глибини 177 метрів. Додатково продуктивність могла досягати 350 тонн. Через 18 років (1893г.) електричний підйом впровадили на Першому руднику (копь № 1). Двигун потужністю в 720 к.с. піднімав вже тритонний вантаж - за добу 700 тонн. У 1875 році встановили вентилятор Гібала з паровою машиною продуктивністю 150 куб.м повітря на хвилину, а в другій половині 90-х років додатково швидкохідний вентилятор системи Сер продуктивністю 13 куб.м за секунду. Все це дозволило швидко нарощувати видобуток мінерального палива. Досягнуті успіхи були відзначені на промислових виставках в Москві та Одесі високими нагородами, в тому числі Золотою медаллю (1884г.). До кінця XIX століття Корсунська копальня давала щорічно в середньому 937 тис. тонн вугілля, в той час як рудник Юза - 786 тис. т, Рутченківська копальня - 459 тис. т, Прохоровська і Щербинівська - по 409,5 тис.т. З середини 70-х років на печачі системи Коппе, зведених за сприяння французької фірми «Але», було розпочато випалювання коксу для постачання металургійним заводам [1, с. 22-24]. 1 серпня 1871 під керівництвом П. М. Горлова почалось будівництво Корсунського рудника (пізніше - шахти «Кочегарка»). Замовляти машини для шахти, яка вступила в дію 1 березня 1872, Петро Горлов їздив до Бельгії.

Після відкриття шахти стало зрозуміло, що без професійних кадрів не обійтись. У С. Полякова вже був великий досвід відкриття різних навчальних закладів по всій Катеринославській губернії. У 1868 р. він виступив засновником так званого «Катковський ліцею» спільно з М.Н. Катковим і проф. Московського університету П.М. Леонтьєвим та інш. Це був привілейований чоловічий загальний середній навчальний заклад. Головний будинок був збудований і обладнаний на кошти С. С. Полякова. У 1867 р. Поляков заснував на свої кошти в м. Єльці перше залізнично-технічне училище ім. Імператора Олександра II. Воно надалі стало прототипом для організації інших училищ по підготовці середньотехнічних кадрів для залізниць [5, с. 51].

У цій справі Поляков виступав у тісному контакті з А. І. Дельвігом, заснувавши з ним Дельвіговське залізничне училище в Москві. За рекомендацією С.С. Полякова на утримання цих училищ був організований спеціальний збір по

15 крб. з версти на рік на всіх приватних залізницях. На кошти С.С. Полякова було відкрито перше Гірниче училище при Корсунській копальні в Горлівці на Донбасі, де готувались перші технічні кадри гірничих майстрів – штейгерів [1 с. 21]. Як згадував пізніше житель міста Горлівка 1880 – 1890-х років Микола Афанасійович Кроліков: «...біля залізниці і навпроти контори заводу знаходилась будівля, в якій частина приміщення була зайнята церквою (дуже тісне приміщення), друга частина – трохи більша, була зайнята під гірниче училище, відкіля виходили штейгера, нині гірничі техніки» [3 с. 4].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи з актуальності теми в подальшому постала необхідність провести велику дослідницьку роботу з оприлюдненням не тільки історичних документів щодо самого міста, а й вивченням історії розвитку освітнього закладу

такого, як Горлівський технікум Донецького Національного університету (гірниче училище ім. С. Полякав 1877 року заснування).

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія Горлівки в документах і матеріалах / [Упоряд. Сусликов В. Є., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л.В.] - Горлівка.: Поліпрес, 2008. – 291 с.
2. Історія Центрально міського відділення Промінвестбанку / [Упоряд. Лебедева В. Н.] - Горлівка.: Поліпрес, 2008. – 962 с.
3. До 100-річчя Горлівського технікуму ім. К. А. Румянцева / [Редактор Галич О. А.] - Горлівка.: Вид. № 1114., 1977. – 28 с.
4. Шевчук А. А. Золото головної антикліналі. / Шевчук А. А. Горяйнов А. С.- Донецьк.: ООО «Південь – Схід ЛТД», 2002. – 288 с.